

Лариса СИНЯВСЬКА (Черкаси)
Оксана СИЛКА (Київ)

ЧЕРКАСЬКА МІСЬКА ДУМА НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: СКЛАД, ПОВНОВАЖЕННЯ, ФУНКЦІЇ

На початку ХХ ст. міське самоврядування повітових міст, спираючись на чинне тоді законодавство, зазнало відповідних змін, наслідком яких стало урегулювання роботи міських дум. Повітове місто в цей період було прикладом поєднання комерційної активності містян та історично-сформованого патріархального життєвого укладу, з властивими йому традиціями та правилами поведінки. Економічно повітове місто було тісно пов'язане із навколишніми сільськогосподарськими поселеннями.

Розглядаючи організацію міського самоврядування на прикладі Черкас – одного із повітових міст Київської губернії, варто зазначити, що діяльність міської думи міста частково вивчали черкаські дослідники М. Щербина, Н. Демченко¹, В. М. Мельниченко² та інші. Автори пропонованої статті вперше у форматі історико-документального нарису пропонують огляд функціонування Черкаської міської думи на початку ХХ ст.

Черкаська міська дума була головним органом міського управління та виконувала функції розпорядчого органу в місті. Вона складалася з міського голови та гласних. Також до

¹ Щербина М, Демченко Н. Міська управа протистояла хаосу. Діяльність органів місцевого самоврядування м. Черкаси у роки української революції 1917–1920 рр. // Нова Доба. № 71. 2002. С. 2–3.

² Мельниченко В. М. Про що «думала» Черкаська дума в минулому столітті? // Місто. 29 жовтня; 12 листопада. 1998; 7 січня 1999. Черкаси: історія і сучасність : навчальний посібник для закладів загальної середньої освіти / за ред. В. М. Мельниченка. Черкаси: «Вертикаль», вид. Кандич С. Г. 2023. 280 с.

її складу входили голова повітової земської управи та представник від православного духовенства. Саме місто у той час було поділено на дві ділянки, кожна з яких мала поліцейське та пожежне відділення.

Основними питаннями, які входили до кола відповідальності Черкаської міської думи були такі: визначення розміру податкового збору з торгових приміщень, трактирів та майна мешканців міста (містян); утримання військових частин у межах міста та видача військовим квартирних грошей за проживання; виділення великих ділянок землі в оренду для будівництва підприємств, зокрема цукрового та миловарного заводів, виробництва колісного мазуту, утримання пристані, а також шкіряного, кишкового та салотопного виробництв; затвердження оренди приміщень для громадських та адміністративних установ; надання дозволу на виділення землі і побудову житла міщан (для незаможних існувала можливість отримати пільгові умови); надання дозволів на вирубку лісу та лози; забезпечення інструментарієм й гарантування оплати праці міських пожежних; організація допомоги потерпілим від пожеж містянам; гарантування та забезпечення оплати працівників у освітній сфері, видача їм квартирних грошей; видача винагород за службу на різних міських посадах; надання фінансової допомоги жителям міста, зокрема удовам, сиротам, малозабезпеченим, хворим – тим, хто звертався із проханням до Черкаської міської думи; слухання та затвердження звітності Черкаського міського громадського банку; контроль за функціонування міської громадської бібліотеки; розгляд питань щодо оренди дніпровських островів, міської землі, її розміру, торговельних місць, а також питання обсягів оподаткування та чимало інших.

Початок ХХ ст. позначився вирішенням нагальних проблем міста, передусім тих, що стосувалися міської забудови, електромережі, водопроводу, громадського транспорту, роботи судових установ тощо.

Центр міста Черкаси на початку ХХ століття

Так, 17 лютого 1900 р., слухали доповідь комісії з питання облаштування і введення в експлуатацію на концесійних умовах електричного освітлення та електричного трамвая³. Через 10 років питання електричного освітлення міста усе ще залишалось актуальним. Зафіксовано, що 10 серпня 1910 р. до міської думи звернувся підприємець Б. І. Вольвовський з проханням надати йому дозвіл на облаштування у місті електричного освітлення⁴.

У 1900 р. продовжено забудову міста згідно поквартальної розбивки, яка була затверджена наприкінці ХІХ ст. Жителям Черкас виплачували грошову компенсацію за втрату земельних ділянок, які потрапили до території, яка підпадала під розширення вулиць та тротуарів. За бажанням власника землі, яка відходила місту, міська дума могла виділити рівноцінну земельну ділянку але в іншій частині міста.

³ Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО), ф. 8, оп. 1, спр. 474, арк. 2 зв.

⁴ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 442, арк. 129–130.

21 березня 1902 р. гласний П. В. Кауров доповідав міській думі про необхідність відкриття Черкаського окружного суду, підкресливши, що так зросте значення Черкас як адміністративного центру, оскільки Київський та Уманський окружні суди знаходяться на далекій відстані від Черкас. До того ж, місто має зручні залізничні та водні шляхи сполучення. Зрештою міська дума прийняла позитивне рішення і доручила голові клопотати про відкриття постійного окружного суду у Черкасах⁵. За активної позиції гласного П. В. Каурова міська дума прийняла також рішення про відкриття кліматичної станції, курортних дач поблизу Черкас у державному лісі, розширення приміщення станції Черкаси Південно-Західної залізниці⁶.

У квітні 1902 р. гласний Ф. М. Косюра поставив питання про переназву деяких вулиць у місті. Для заключного рішення було обрано комісію з 7 осіб гласних думи для вивчення питання⁷.

На засіданні Черкаської міської думи від 24 квітня 1903 р. було заслухано та прийнято звіт про стан роботи міської громадської бібліотеки за 1902 р. Бібліотека була у завідуванні спеціального комітету до складу якого входили: 5 осіб обраних Черкаською міською думою, директор Черкаської гімназії та наглядач Черкаського православного духовного училища. Бібліотекарем працював В. П. Олофінський, який отримував заробітну плату 300 руб. на рік. Згідно звіту «приміщення бібліотеки було темне і не облаштоване під бібліотеку, однак відкрите було щоденно». Містяни сплачували за читання книг і періодичних видань 5 руб. у рік або 50 коп. на місяць з правом брати літературу додому; 3 руб. або 30 коп. за читання у приміщенні бібліотеки; одне відвідування бібліотеки коштувало 3 коп. Для зручності читачів був сформований систематичний та алфавітний каталоги за якими бібліотека мала 383 видання.

⁵ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 478, арк. 26–26 зв.

⁶ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 478, арк. 28 зв.–29.

⁷ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 479, арк. 4 зв.

Готель
«Слов'янський»

Загалом бібліотеку за 1903 рік відвідало 150 містян, які оплатили річні абонементи. Якщо поглянути на національний та становий зріз відвідувачів то, зокрема, зі 499 разових відвідувачів було: 270 євреїв, 112 дворян, 57 міщан і 10 студентів⁸.

Восени 1903 р. (23 жовтня) Черкаська міська дума поряд із поточними питаннями підготовки міста до зимового періоду, як то: благоустрій доріг, тротуарів і переходів, ремонт мостів, очистка колодязів, придбання ліхтарів для освітлення міських вулиць розглянула також питання про виділення коштів для навчання 20 незаможних учнів у Черкаському двокласному училищі (початковій школі)⁹. Допомога учням із бідних родин виділялася містом щорічно.

Навесні 1906 р. Черкаська міська дума визначалася щодо процедури балотування під час виборів гласних аж у 1910 році. Традиційно вибори до міських дум проводилися голосуванням спеціально виготовленими білими і чорними кулями. Наказ міністра внутрішніх справ від 24 травня 1906 р. за № 17/3874 дозволяв вибори міських гласних через записки особисто вручених виборцями. Зрештою після певної дискусії Черкаська міська дума більшістю голосів постановила, що

⁸ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 451, арк. 48–56.

⁹ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 442, арк. 119–119 зв.

Гаркавенко Михайло Романович – черкаський міський голова у 1901 – 1908 рр. Депутат III Державної Думи від Київської губернії

голосування на майбутніх виборах депутатів у 1910 р. на чотирьохрічний період проводитиметься записками, які подаватимуть виборці¹⁰.

Черкаська міська дума переймалася і соціальними питаннями. Так, на засіданні міської думи 11 січня 1907 р. обговорювали заяву полковника І. І. Масютіна про побудову за рахунок міста безкоштовного притулку для ночівлі безхатьків. До того ж Черкаський повітовий комітет опікунства про народну тверезість звернувся з проханням про передачу у підзвітність міста «народної чайної» на березі Дніпра¹¹.

На звернення попечителя київського учбового округу Черкаська міська дума 8 липня 1908 р. розглядала питання про перетворення міської чоловічої гімназії в реальне училище і міське двокласне училище у чотирикласне, а також побудову приміщень для міських парафіяльних училищ. Тоді ж була заслухана доповідь про результати торгів на віддачу підряду з побудови рибних рядів на Соборній площі та приміщення для міської пожежної команди¹². Останнє було побудовано в іншій частині міста¹³.

4 квітня 1913 р. на прохання підприємця І. М. Білокурського Черкаською міською думою було дозволено відкриття керамічної кустарної майстерні за умови «облаштування приміщень та обпалювальних печей з дотриманням технічних вимог і пожежної безпеки»¹⁴.

¹⁰ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 442, арк. 104–104.

¹¹ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 442, арк. 123–124.

¹² ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 451, арк. 62 зв.

¹³ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 442, арк. 129–130.

¹⁴ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 301, арк. 29–30.

З метою поліпшення забезпечення міста питною водою та на основі проведених досліджень, спеціальна комісія визначила, що джерелом водопостачання Черкас мають стати ґрунтові води. У січні 1908 р. відбулося буріння пробної свердловини для облаштування міського водогону¹⁵. Через 5 років, на засіданні міської думи від 8 жовтня 1913 р. вже розглядалося питання прокладання водопровідних труб по вулиці Смілянській між Бульварною і Надшільною та Гоголівською. На цей час місто вже потребувало і другої водопровідної магістралі згідно затвердженого проекту, про що і було прийняте рішення¹⁶. У грудні 1913 р., на засіданні міської думи, було розглянуто питання про підключення водопровідного парку до електрики. Вересень 1914 р. позначився вирішенням питання про приєднання помешкань містян до водопроводу на що було виділено 10 тис. руб.¹⁷

Ритм повсякденного життя Черкас змінився з початком Першої світової війни. В місті відкривалися лазарети для поранених на фронті солдат. Станом на 1 вересня 1914 р. був відкритий 248-й інфекційний польовий запасний шпиталь. За відсутності вільних приміщень, під нього було передано будівлю 2-го вищого чоловічого початкового училища, церковнопарафіяльної школи при Різдво-Богородицькій церкві та 4-го міського парафіяльного училища з умовою

Фірмовий бланк черкаського міського голови. 1913 рік

¹⁵ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 493, арк. 1.

¹⁶ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 299, арк. 51 зв.

¹⁷ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 466, арк. 5.

виділення або побудови окремого лікувального корпусу. Втім 10 липня 1915 р. міська дума скликала надзвичайні збори гласних, які були обумовлені розпорядженням начальника головної санітарної та евакуаційної частини про неприпустимість розміщення інфекційних хворих та поранених солдат у навчальних приміщеннях¹⁸. Фактично за рік війни питання розташування медичного закладу так і не було вирішено.

Влітку 1916 р. населення Черкас відчувало дорожчання продуктів харчування та відчуло на собі проблеми з їхнім постачанням. У місті продуктами першої необхідності забезпечували власники невеликих торгівельних лавок та пекарень. До того ж у самого міста було скрутне фінансове становище. Відтак 16 серпня 1916 р. міська дума прийняла рішення клопотати перед державною особливою нарадою з продовольчої справи про відстрочку повернення кредиту у розмірі 25 тис. руб. до червня 1917 р.¹⁹

За сприяння міського голови М. С. Кулеші у 1916 р. було відкрито три дитячих садочки у місті, в яких перебувало на повному забезпеченні 160 дітей найбільш вразливих мешканців. У грудні 1916 р. члени училищної комісії провели перевірку і визнали належним стан дошкільних закладів. На засіданні міської думи від 24 січня 1917 р. було звернено увагу на складний стан жінок-матерів, чоловіки яких перебували на фронті і які змушені були працювати аби утримувати дітей. Діти дошкільного віку залишалися без нагляду вдома за відсутності можливості віддати їх до садочків. У доповіді училищної комісії зазначалася потреба відкриття ще трьох дошкільних закладів для міста²⁰.

Наступна доповідь стосувалася питання відкриття у місті середнього технічного училища з електро-механічним і дорожньо-будівельним відділеннями²¹. До того ж, ще 26 липня

¹⁸ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 299, арк. 65 зв.

¹⁹ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 301, арк. 51–51 зв.

²⁰ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 451, арк. 63–63 зв.

²¹ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 451, арк. 64–64 зв.

Приміщення міської управи

1916 р. міська дума постановила відкрити у місті жіноче ремісниче училище, яке б надавало практичну освіту і професію жінкам. У 1916 р. розпочались під-

готовчі роботи для переведення з Варшавської губернії Ловіцького реального училища на постійне місце перебування до Черкас²².

13 грудня 1916 р. у міській думі заслухали доповідь голови про можливість переведення і Варшавської жіночої гімназії до Черкас, яка була евакуйована до Москви на початку Першої світової війни²³. У місті не вистачало жіночих учбових закладів і, відтак, було подано звернення про переведення на постійне перебування її до Черкас. Дума надала приміщення за рахунок міста на два роки під її розміщення та виділила 900 руб. у рік на її утримання. 28 грудня 1916 р. міський голова М. С. Кулеша доповідав про відкриття у місті ремісничих учбових майстерень²⁴.

Наприкінці 1916 р. Черкаська міська дума приступила до введення з 1 січня 1917 р. нового державного податку на прибуток. Платниками такого податку ставали особи, дохідяких з усіх джерел становив понад 850 руб. Через голосування мало бути обрано до першого дільничого з прибуткового податку присутствія 4 члени від міської думи та 6 від платників із їх

²² ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 510, арк. 3–3 зв., 7 зв.

²³ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 506, арк. 18.

²⁴ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 301, арк. 56–56 зв.

заступниками²⁵. Всі дані про обраних членів передавалися до казенної палати. За результатами таємного голосування від міської думи було обрано О. І. Лисенка, Л. І. Диккера, А. А. Гайдара, П. В. Каурова²⁶.

У січні 1917 р. дума розглянула питання про відкриття у місті середнього технічного училища з електро-механічним та дорожньо-будівельним відділеннями²⁷. Для міста це питання не було новим, оскільки міська дума попереднього скликання на засіданні від 7 січня 1914 р. постановила клопотати про відкриття середнього технічного училища з відведенням земельної ділянки під побудову приміщення. Однак, у зв'язку з початком війни із-за обмеженого фінансування реалізацію даного проекту було призупинено. Реалії того часу зумовлювали необхідність організації технічної професійної освіти в краї. Відтак було прийнято рішення про відкриття середнього технічного училища з двома електро-механічним та дорожньо-будівельним відділеннями з початком навчання у 1917/1918 навчальному році. Для цього на перше півріччя з міського бюджету виділялося 6 тис. руб. За відсутності приміщення для розміщення училища було виділено будівлю державного винного складу № 17²⁸.

У серпні 1917 р. розпочалася активна підготовка до виборів гласних міської думи. У місто прибули військові частини: 290-й запасний піхотний полк та ударні батальйони, які заявили на своє виборче право. Зрештою міська дума 5 серпня постановила перенести вибори з 6 на 13 серпня, а міська управа почала складати списки та друкувати 10 тис. виборчих карток²⁹.

У політичному житті Черкас все активніше заявляли про себе осередки українських партій, які разом із загально-

²⁵ ДАЧО, ф. 8, оп. 2, спр. 265, арк. 118–118 зв., 119.

²⁶ ДАЧО, ф. 8, оп. 2, спр. 265, арк. 121 зв.

²⁷ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 535, арк. 1 зв.

²⁸ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 535, арк. 6.

²⁹ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 301, арк. 76–77 зв.

російськими партіями вели боротьбу за вплив на маси. Про політичну палітру міста можна судити з результатів виборів до Черкаської міської думи 6–13 серпня 1917 р. Серед 54 гласних міської думи місця за партійною і соціальною належністю розподілилися таким чином: 19 – від блоку української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) і української партії соціалістів-революціонерів; 14 – від блоку російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП), партії соціалістів-революціонерів і Бунду; 8 – від блоку об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії і єврейської соціал-демократичної робітничої партії «Поалей-Ціон»; 4 – від християнського населення міста (православних і старообрядців); 3 – від єврейської сіоністської організації; 2 – від демократичної групи євреїв; по 1 – від партії народної свободи (кадетів), залізничної демократичної партії, населення Митниці (мікрорайон міста), службовців і робітників міського громадського управління³⁰. Отже, за результатами виборів до органів місцевого самоврядування міста влітку 1917 р. українські партії набрали 34%, чим вирізнялися серед загальних показників по Україні. Водночас вони продемонстрували, що 40 % цивільних виборців і майже половина солдатів бойкотували вибори.

Міська комісія з оцінки нерухомості 7 жовтня 1917 р. звернулася до міської думи, щодо зміни принципу оплати послуг оцінки щодо вирахування податку з нерухомого майна. Причиною послугувало збільшення витрат міста у зв'язку зі складною ситуацією в державі. Раніше вартість послуги оцінки нерухомості вираховувалася з дохідності, а наразі пропонувалося від вартості об'єкта у розмірі 1 %. Було підраховано, що на користь міста надійде понад 300 тис. руб.³¹,

³⁰ *Синявська Л.* Черкаси в період Української революції 1917–1921 рр. Черкаси: історія і сучасність : навчальний посібник для закладів загальної середньої освіти / за ред. В. М. Мельниченка. Черкаси, 2023. С. 108–109.

³¹ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 442, арк. 145.

Приміщення Черкаського повітового земства

які були так необхідні місту для забезпечення його щоденних потреб. Однак вже наступний рік продемонстрував недосконалість такого оподаткування, і

як результат, до міської думи і управи надійшло багато скарг від платників податку.

У лютому 1918 р. діяльність думи і міського голови було відновлено після нетривалої влади рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Незважаючи на складну політичну ситуацію дума продовжувала вирішувати проблеми міського життя. Зокрема, 16 лютого 1918 р. були розглянуті питання про передачу церковнопарафіяльних шкіл Черкас у відання органів місцевого самоврядування, про професійно-технічну освіту жінок. Зауважимо, що міська управа постановила з початку 1918 р. вести діловодство українською мовою, хоча службовці майже нею не володіли. З метою ознайомлення службовців управи із загальними принципами українського правопису, формою написання ділових паперів та арифметичною термінологією планувалося організувати курси українознавства (близько 50 лекцій на термінологію з арифметики та 42 – на українську мову). Для читання лекцій запланували двох лекторів з оплатою 15 крб. за годину, а самі курси безкоштовні. Курси мали відбуватися в приміщенні управи з 18.00 до 20.00 впродовж місяця³².

³² Снявська Л. Черкаси в період української революції 1917–1921 рр. Черкаси: історія і сучасність : навчальний посібник для закладів загальної середньої освіти / за ред. В. М. Мельниченка. Черкаси, 2023. С. 111.

На черговому зібранні думи від 18 липня 1918 р. за участю 23 гласних під головуванням В. П. Петрова було вирішено надати приміщення Черкаській учительській семінарії. Для потреб семінарії передали в оренду міські казарми під № 59, 63, 64 терміном на 9 років з оплатою по 7000 крб у рік та надбавкою 20 % і ремонту через кожні 3 роки³³.

У липні 1918 р. міська дума заслухала доповідь управи про нагальну потребу відкриття ветеринарної амбулаторії, якої раніше не було у Черкасах. Для оснащення амбулаторії було виділено старе приміщення пожежної команди на вулиці Олександрівській 93 та визначено вартість надання лікувальних послуг ветеринаром³⁴.

У серпні 1919 р. Черкаси зайняли денікінські війська. Прихід білогвардійців Добровольчої армії А. Денікіна співпав із закінченням терміну повноважень думи і управи, обраних ще за законами Тимчасового уряду і відтак вони мали розпускатися. До проведення виборів згідно нового закону виконуючими обов'язків міської управи та думи призначалися 9 осіб: А. П. Щербина, С. А. Краузе, С. Г. Соколов, М. Р. Гаркавенко, Ф. І. Деньга, І. А. Солтик, П. Т. Королевич, К. С. Євчун, Я. В. Песяцький, які мали обрати міського голову та виконувати свої обов'язки³⁵. Зокрема М. А. Солтик мав очолити фінансовий відділ управи і відповідати за майбутні вибори гласних до думи, а П. Т. Королевич став міським головою.

Приступивши до роботи, призначений склад управи 24 серпня 1919 р. звернулися до жителів Черкас з відозвою, в якій вказувалося на незадовільний стан господарства міста – відсутність коштів у міській касі, приміщення й інвентар пошкоджені або пограбовані, транспорт та пожежні частини

³³ Щербина М, Демченко Н. Міська управа протистояла хаосу. Діяльність органів місцевого самоврядування м. Черкаси у роки української революції 1917–1920 рр. // Нова Доба. № 71. 2002. С. 2.

³⁴ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 442, арк. 146–147.

³⁵ ДАЧО, ф. 8, оп. 4, спр. 6, арк. 1.

стали не придатними для користування, відсутнє паливо. Управа закликала містян допомогти впорядкувати міське господарство³⁶.

При управі було також створено особливу дорадчу комісію у складі 25 осіб, яка брала участь у засіданнях міської управи. 27 вересня 1919 р. Київське губернське управління затвердило кількість гласних Черкаської міської думи у кількості 54 особи³⁷. Міський голова та члени управи докладали значних зусиль щодо управління та забезпечення функціонування міського господарства. Однак, відчуваючи власне безсилля на засіданні 20 листопада 1919 р. було винесено постанову про вихід усіх членів у відставку.

Отже, Черкаси початку ХХ ст. були типовим повітовим містом у якому за рішеннями думи будувалися адміністративні будинки, навчальні заклади, лікарні тощо. У цей час у місті проживало 40 тис. жителів і воно все виразніше набувало ознак економічного і культурного центру краю. Черкаська міська дума приділяла увагу розвитку міської інфраструктури – почали функціонувати водопровід, електромережі, впроваджується поквартальна забудова, розширюються вулиці та облаштовуються тротуари. З розвитком підприємництва у місті стали з'являтися виробничі будівлі фабрик та заводів, які сплачували податок у казну міста що контролювалася думою. Купецькі підприємства охоплювали практично всі галузі обробної промисловості Черкас. Від їх комерційної діяльності залежало як економічний добробут міста, так і його зовнішній вигляд.

³⁶ ДАЧО, ф. 8, оп. 4, спр. 6, арк. 7.

³⁷ ДАЧО, ф. 8, оп. 4, спр. 6, арк. 16.